

Katrien Laenen

Pilootprojecten Kunst in Opdracht. Ruimte voor experiment bij beleidsontwikkeling

Het is een fascinerend en leerrijk traject geworden, dat van de Pilootprojecten Kunst in Opdracht 'Meer dan object'. Het was een gezamenlijk initiatief van het Departement Cultuur, Jeugd en Media, het Team Vlaams Bouwmeester en Kunstenpunt. Aan het einde van het traject ligt een ambitieus document op tafel. In december 2018 hebben we in het Atelier Bouwmeester een brochure met acht aanbevelingen overhandigd aan toenmalig Vlaams minister van Cultuur, Jeugd, Brussel en Media Sven Gatz.¹ De publicatie brengt zowel een momentopname van de projecten als een pleidooi om in Vlaanderen werk te maken van een breed gedragen beleid voor kunst in opdracht in de publieke ruimte.

De aanzet voor de beleidsaanbevelingen werd reeds in 2015 gegeven in een eerste publicatie over het traject van de Pilootprojecten Kunst in Opdracht, meer in het bijzonder in de afsluitende tekst van Dirk De Wit, 'Toekomstpistes voor beleid en praktijk'.² Beide publicaties maken gewag van twee belangrijke pijlers voor een kunsttopdrachtenbeleid: een wettelijk instrument, dat in Vlaanderen bestaat sinds 1986 in de vorm van het zogenaamde 'percentagedecreet', en een kenniscentrum, sinds 1998 de kunstcel van het Team Vlaams Bouwmeester. Een beleid rond een bepaalde materie kan immers pas ten volle functioneren als er bijbehorende instrumenten bestaan en een entiteit die verant-

1
Katrien Laenen en An Seurinck,
*Naar een stimulerend kunst-
opdrachtenbeleid voor Vlaanderen:
8 aanbevelingen voor beleid
en praktijk*, Platform Kunst in
Opdracht, Brussel, 2019.

2
Leen Hammenecker, Katrien
Laenen, An Seurinck, *Piloot-
projecten Kunst in Opdracht.
Meer dan object*, Vlaams Bouw-
meester, Brussel, 2015.

Nico Dockx plaatste een vierhoekige houten skeletconstructie in de publieke hal van het nieuwe Provinciehuis in Antwerpen, net op de plek waar vroeger, in het oude Provinciehuis, een groot deel van de collectie gevestigd was. Het werk getiteld *Every Collection Hides Another Collection* is een presentatiemodule die tegelijk dienst kan doen als centraal depot en als aanpasbare tentoonstellingsplek.
© Stany Dederen (links),
© Oxiea Villamonte (boven)

woordelijkheid opneemt om alle actoren, expertise en kennis met elkaar te verbinden.

Van eind 2016 tot begin 2018 hebben we, samen met een dwarsdoorsnede van betrokken actoren, het percentagedecreet grondig geëvalueerd. De bespreking en analyse van de knelpunten onder begeleiding van Idea Consult leverden een stevig fundament op voor een actualisering. Het daaropvolgende regelgevende traject mondde uit in een nieuw decreet Kunst in Opdracht, dat op 1 maart 2019 unaniem werd goedgekeurd in het Vlaams parlement.

Vanaf 1 januari 2016 werd de kunstcel ondergebracht bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media. Deze beslissing van de Vlaamse Regering zorgt voor een inbedding van de jonge materie kunst in opdracht in het beleidsveld Cultuur. De kunstcel opereert sinds 2018 onder de naam platform Kunst in Opdracht, en zorgt als centraal aanspreekpunt en kenniscentrum voor advies en ondersteuning. Het Team Vlaams Bouwmeester blijft een bevoorrechte partner. Dat vertaalt zich in samenwerking bij projecten waar goed opdrachtgeverschap en kunst in opdracht elkaar ontmoeten en kunnen inspireren. In het bijzonder werd de inbreng van jonge kunstenaars in de edities 2017 en 2019 van de Meesterproef gestimuleerd en als meerwaarde ervaren. Daarnaast bereidden het Team Vlaams Bouwmeester en het platform Kunst in Opdracht in 2019 samen de uitreiking van de Prijs Wivina Demeester voor. Maar ook voor de Open Oproep of projecten op maat stond het platform ter beschikking voor eerstelijnsadvies en -ondersteuning. Voorbeelden hiervan zijn onder meer het VRT-gebouw te Brussel, de Grote Markt te Sint-Niklaas, de Groene Parels te Lommel, het Frans Masereelcentrum te Kasterlee, het stadhuis te Antwerpen, het woonzorgcentrum De Drie Platanen te Oostende, de Leopoldkazerne te Gent, het Waterbouwkundig Laboratorium te Borgerhout, het Herman Teirlinckgebouw te Brussel, het vormingscentrum Destelheide te Dworp, en vele meer.

Inspelen op de behoefte aan informatie en omkadering

De gestegen behoefte aan omkadering van kunsttopdrachten lag aan de basis van het traject van de pilootprojecten. We hebben dan ook, vooral in de voorbereidingsfase

van de vijf kunsttopdrachten, veel aandacht besteed aan deskundige ondersteuning en omkadering van de opdrachtgevers. Meer specifiek hebben we gefocust op mogelijke manieren om een kunsttopdracht via visievorming inhoudelijk te benaderen. Bij elk van de projecten ging een bemiddelaar aan de slag om te werken aan het formuleren van een opdracht en een kunstenaar te helpen kiezen die een artistiek voorstel kan realiseren voor de specifieke context.

Die aanpak heeft een neerslag gekregen in de eerder vermelde publicatie uit 2015, *Pilootprojecten Kunst in Opdracht. Meer dan object*. Het boek schetst het parcours voor de vijf pilootprojecten tot aan de presentatie van de artistieke basisconcepten door de kunstenaars. Met dit tussentijdse verslag wilden we immers vooral de begeleiding van de opdrachtgevers uitlichten, eerder dan de artistieke antwoorden van de kunstenaars. De publicatie werd voorgesteld in het kader van het symposium *Verbeelding en publiek domein. Mogelijkheden van kunst in opdracht* in de KVS in Brussel in december 2015. Voor een publiek van kunstprofessionals en opdrachtgevers hebben we de vraag aangekaart wat kunst in opdracht kan betekenen voor het publieke domein. Het symposium vormde de afsluiter van de vijf avondlijke 'public talks', die onder de noemer *Openb(a)ar* van maart tot mei 2015 werden georganiseerd in het Atelier Bouwmeester.

Kennisdeling en -opbouw: over workshops en kunstwerken

Ook na het in 2015 geformuleerde advies wenste de stuurgroep verder betrokken te blijven bij de opvolging van de pilootprojecten. Voor het platform Kunst in Opdracht werd het traject een belangrijk onderdeel van een proces van beleidsontwikkeling en -actie rond kunst in opdracht in de publieke ruimte. De begeleiding met feedback van de stuurgroep liep uiteindelijk door tot aan de overhandiging van de acht aanbevelingen aan de Vlaamse minister van Cultuur, Jeugd en Media in december 2018.

Vanaf november 2016 hebben we op elk van de vijf locaties van de pilootprojecten workshops georganiseerd voor opdrachtgevers, bemiddelaars en kunstenaars die zich verder wilden verdiepen in kunst in opdracht. Elk van de workshops behandelde een aspect dat belangrijk was voor de realisatie van

het project ter plaatse. De eerste workshop in Genk focuste op het thema participatie. Tijdens de tweede workshop in Antwerpen gingen we dieper in op het thema autonomie en kritische reflectie in een opdrachtcontext. In Ressegem botsten opdrachtgever en kunstenaars op beperkende randvoorwaarden eigen aan het publieke domein. Die maakten het onderwerp uit van een derde workshop in maart 2017. De vierde workshop, in april 2017, vond plaats in Gent, met als thema kunst en stadsontwikkeling: konden kunstenaars in de wijk Tondelier op lange termijn en met de druppelsgewijze aankomst van nieuwe bewoners een duurzame plaats voor kunst vrijwaren? Ten slotte bracht de workshop in Aalst (juni 2017) medewerkers van kunstorganisaties en ambtenaren van centrumsteden samen voor een uitwisselingsmoment rond het belang van visievorming en de meerwaarde van het transversaal samenwerken van stadsdiensten in synergie met kunstprofessionals.

Vijf inspirerende trajecten

Dorpskern Ressegem

In Ressegem reflecteerden kunstenaars Birthe Leemeijer en David Helbich over het gebruik van de kenmerkende, groene open ruimte in het centrum van het dorp. Uit gesprekken met een aantal dorpsbewoners bleek dat Ressegem niet zozeer nood had aan een fysieke artistieke ingreep, maar aan een 'partituur' om de betekenis van de publieke ruimte te helpen scherpstellen. Hun voorstel bestond erin om de groene zone – een akker en een weide – tijdelijk onder de inwoners van het dorp te 'verkavelen', en het geheel gedurende een jaar volgens een door hen opgestelde set van formules te beplanten zodat een spiegeling van het dorp zelf zou ontstaan. Dit voorstel kon niet doorgaan vanwege een bestemmingswijziging en de complexe eigendomsstructuur van de betreffende open ruimte. Momenteel maakt deze mee het voorwerp uit van een grotere en nieuwe denkoefening over de dorpskern van Ressegem, waar ook Birthe en David aan deelnemen. Hun blik op hoe het dorp zelf omgaat met de groene ruimte blijft de basis voor een nieuw artistiek voorstel.

Tondelier Gent

Het gezamenlijke voorstel van vijf kunstenaars en curator Danielle Van Zuijlen heeft tot doel om via permanente en efemere interventies een blijvend kunstenaarsplatform voor de nieuwe woonwijk Tondelier te realiseren. *PILOOT public art platform* wil een ruimte voor kunst in de plannen voor en de ontwikkeling van de wijk vrij houden, een gedeelde vrijplaats die steeds opnieuw een tijdelijke invulling kan krijgen. Tot in 2023, de streefdatum voor het voltooiën van de 530 woningen, wil PILOOT zich stevig inbedden in de Tondeliersite en de directe omgeving. De eerste interventie kwam van Petra Stavast. Zij stelde in 2016 voor om het plein, dat de verbinding wordt tussen de wijken Tondelier en Rabot, *Koen Blickeplein* te dopen, naar de sociaal geëngageerde pastoor uit de naburige Rabotwijk. Dit narratief element verleent de plek betekenis en historische diepte.

Lotte Geeven werkte samen met Yeb Wiersma het project *Diffusion – Essence de Rabot* uit. Het behelst de creatie van een efemer maar sitespecifiek parfum voor de nieuwe wijk, afkomstig van gedistilleerd zweet uit t-shirts van honderd inwoners uit de Rabotwijk.

Stijn van Dorpe bevroegt met zijn initiatieven de verhouding tussen stadsontwikkeling, de bestaande buurt en wat er aan kunst in de directe omgeving aanwezig is. Samen met Audrey Cottin organiseerde hij in de zomer van 2018 de happening *Building an art community*, gebaseerd op een door haar ontwikkelde remake van de reeks *barres de bois rond* van de Roemeense kunstenaar André Cadere.

Kelly Schacht werkt aan een *Atlas of Assembly*, met beelden en teksten die reageren op de context van de Tondeliersite. Alle bij PILOOT betrokken kunstenaars dragen tot de atlas bij.

Filip Van Dingenen bekommert zich om het collectieve verhaal rond PILOOT en de verhouding met de andere betrokken partijen. De zoektocht naar een gemeenschappelijke taal en 'nieuwe vormen van diplomatie' vormt voor hem de uitdaging. Eind 2019 is het publieke programma van artistieke oefeningen en onderzoek afgelopen. Vraag is nu hoe PILOOT als platform verder kan blijven werken aan de creatie van een plaats voor kunst op en rond de

PILOOT public art platform.

Vijf kunstenaars realiseren samen met curator Danielle Van Zuijlen een blijvend kunstenaarsplatform voor de nieuwe woonwijk Tondelier in Gent. Stijn van Dorpe organiseerde samen met Audrey Cottin de happening *Building an art community*, gebaseerd op een remake van de reeks *barres de bois rond* van de Roemeense kunstenaar André Cadere. © Stijn van Dorpe en Audrey Cottin

Kunstenaars Denicolai & Provoost maakten een catalogus met tien bijzondere taarten die de Genknaars kunnen bestellen bij de lokale banketbakkers. Ze reageren hiermee op de problematiek rond de talrijke aanvragen van burgers voor de oprichting van nieuwe gedenktekens. Met hun taarten 'her-denken' de kunstenaars het herdenken. © Denicolai & Provoost

Daniëlle gebak

Taart voor de overledenen zonder graf

Vieze Taart

Barbarataart

Taart voor de deportatie van joodse vluchtelingen

Verzetstaart

Vlindertartaart

Ford Genk Taart

DOVO choco sleutel

In Ressegem reflecteerden kunstenaars Birthe Leemeijer en David Helbich over het gebruik van de kenmerkende, groene open ruimte in het centrum van het dorp. Ze schreven een 'partituur' voor de publieke ruimte. © Birthe Leemeijer en David Helbich

Tondeliersite, en dit tot alle bewoners er zijn. Momenteel gaan we na of het platform kan worden ingebed in het buurtbeheer of door de kunstenaars als eigen project voortgezet kan worden.

Heilig Hartmonument Genk

Kunstenaars Denicolai & Provoost gingen, vanuit een door de opdrachtgever aangekaarte problematiek rond het Heilig Hartmonument en de talrijke aanvragen voor oprichting van nieuwe gedenktekens, aan de slag met het 'her-denken' van het herdenken. Dat deden ze samen met Genknaars uit tien verenigingen die een aanvraag voor een monument of herdenkingsteken hadden ingediend bij de stad, en met enkele enthousiaste banketbakkers. Via workshops ontstond een reproduceerbaar – én eetbaar! – 'object', dat de identitaire inzet van de oorspronkelijke aanvraag telkens in zich draagt. Resultaat is een catalogus met tien bijzondere taarten, die kunnen worden besteld aan de hand van de overzichts-catalogus met alle taarten bij de banketbakkers en andere lokale actoren.

De artistieke kwaliteit schuilt in een combinatie van en evenwicht tussen diverse factoren: de persoonlijke betrokkenheid van de kunstenaars, de één-op-één-relatie met de aanvragers en het poëtische gehalte van collectieve herinnering. De opdrachtgevers hebben het voorstel omarmd en ervaren het als verrijkend voor de gemeenschap. Het wil evenwel in geen geval een 'oplossing' bieden voor lopende vragen naar de oprichting van monumenten in de publieke ruimte.

Collectie Provincie Antwerpen

De vraag naar het publieke karakter van de kunstcollectie van de provincie Antwerpen staat centraal in dit pilootproject. Het voorstel voor het meerjarige kunstinitiatief *(On)begane grond*, uitgewerkt door bemiddelaar Sara Weyns en kunstenaar-curator Nico Dockx, in nauwe samenspraak met de opdrachtgevers en met curator-criticus Pieter Vermoortel, kreeg zowel richting vanuit de bouwfases van het nieuwe Provinciehuis (OO 2101) als vanuit de zoektocht naar de culturele waarde en betekenis van een publieke bestemming voor de kunstcollectie na het schrappen van de culturele bevoegdheid van provinciale overheden.

Op vraag van curator Pieter Vermoortel creëerde kunstenaar Willem Oorebeek in samenwerking met grafisch vormgever Amina Saâdi *Collectie van/voor*, een poster op basis van het schilderij *Lucienne* door Pieter Rottie uit de kunstcollectie van de Provincie Antwerpen. De poster legt de vraag naar de openbaarheid van de kunstcollectie op een directe manier voor aan een breed publiek. © Willem Oorebeek en Amina Saâdi

Van december 2016 tot januari 2017 onderzocht Pieter Vermoortel de relatie tussen de collectie en het publiek. De Nederlandse kunstenaar Willem Oorebeek creëerde in samenwerking met grafisch vormgever Amina Saâdi een poster op basis van het schilderij *Lucienne* door Pieter Rottie uit de provinciale kunstcollectie. Door het beeld gelijktijdig als poster te verspreiden in de straten van Antwerpen en te doen verschijnen op het intranet van de provincie-medewerkers, werd de vraag naar openbaarheid op een directe manier voorgelegd aan een breed publiek.

Als permanente ingreep koos de opdrachtgever uiteindelijk een van de voorstellen van Nico Dockx. In december 2019 plaatste Dockx een vierhoekige houten skeletconstructie in de voor het publiek vrij toegankelijke hal, op de plek waar niet toevallig ooit in de (ontoegankelijke) 'voorbouw' van het voormalige Provinciehuis een groot deel van de collectie gevestigd was. De constructie is een presentatiemodule die tegelijk dienst kan doen als centraal depot en als een aanpasbare tentoonstellingsplek. Het is aan de collectiebeheerder om dit presentatiedispositief te activeren en met de geselecteerde objecten en kunstwerken een verhaal te vertellen.

Denderzone Aalst

Dwarligger, een drijvende sculptuur gemaakt door het Nederlandse collectief Observatorium, staat symbool voor het Aalsterse streven om, in het licht van de vele lopende stadsvernieuwingsprojecten, de rivier tot spil van het openbare leven te maken. Het kunstwerk bespeelt de relatie tussen kunst, landschap en maatschappij en wijst op het ruimtelijk potentieel van de Denderoeveren. Het kunstwerk fungeert als ontmoetingsplek en eenmaal dwars op het water dient het als uitvalsbasis om de beide oevers te verkennen.

Na realisatie blijken engagement en eigenaarschap belangrijk in de voortdurende activering van het kunstwerk. Dit vergt goede afspraken en een verderzetting van de samenwerking tussen de diensten Cultuur en Stadsvernieuwing van de stad Aalst en de lokale kunstorganisatie Netwerk. Met het concrete pilootproject 'Denderzone' als essentiële *stepping stone* is er immers een ambitie geformuleerd om

tot een structurele samenwerking te komen, waarbij de artistieke expertise van Netwerk bijdraagt aan de ideeënvorming over stedenbouwkundige ontwikkelingen, aan de architectonische kwaliteit van de stad en aan een betekenisvolle openbare ruimte. Dit vertaalde zich reeds concreet in de oprichting van een lokale kunstcel en de opmaak van een samenwerkingsconvenant. Deze instrumenten zijn nodig om het draagvlak voor kwaliteitsvolle kunstprojecten in de publieke ruimte te blijven versterken.

Aanbevelingen en nieuw praktijkonderzoek

De Pilotprojecten Kunst in Opdracht. 'Meer dan object' stelden een tijds kader van vier jaar voorop, waardoor de realisaties tegen eind 2017 werden verwacht. Slechts één project, *Dwarligger*, werd binnen die periode uitgevoerd en ingehuldigd. Niettemin besliste de stuurgroep, na een intensieve begeleiding en monitoring van alle projecten, om een analyse en synthese van de gelopen processen te vertalen in een reeks aanbevelingen die breed gedeeld kunnen worden met belanghebbenden.

Leer- en reflectiemoment

In opdracht van de stuurgroep bevroegen Leen Hammenecker, coördinator van de pilotprojecten, en bemiddelaar Nils Van Beek de opdrachtgevers, kunstenaars en bemiddelaars die betrokken waren bij de vijf piloottrajecten. Een voorbereidende vragenlijst had betrekking op thema's zoals opdrachtgeverschap, publieke ruimte, kunstpraktijk, omkadering en expertise, communicatie, draagvlak en timing. De antwoorden leverden de input om met de stuurgroep en de betrokkenen in het voorjaar van 2018 terug te blikken in verschillende gesprekken. Deze leer- en reflectiemomenten, waar zowel positieve als minder fijne aspecten in een open sfeer aan bod konden komen, waren verhelderend en leverden heel wat stof voor de aanbevelingen.

Met betrekking tot het opdrachtgeverschap viel op dat dit breed kan worden opgevat, en dat contexten en situaties evenzeer aanleiding kunnen zijn voor een opdracht als projecten rond architectuur of publieke ruimte. Daarnaast werd duidelijk dat opdrachtgeverschap geen eenvoudig

Dwarligger, een drijvende sculptuur gemaakt door het Nederlandse collectief Observatorium, wijst op het ruimtelijk potentieel van de Denderoeveren. Het kunstwerk fungeert als ontmoetingsplek en eenmaal dwars op het water dient het als uitvalsbasis om beide oevers te verkennen. © Observatorium

begrip is: het veronderstelt heel wat samenwerkingsverbanden en vraagt om het verbinden van diverse problematieken in dialoog. Daarbij is de rol van visievorming op een opdrachtcontext belangrijk gebleken. Omdat het niet evident is een opdrachtgever te vragen om zowel naar aanknopingspunten te zoeken voor zijn culturele verantwoordelijkheid als te investeren in het kritisch uitdiepen van de context die hij aanlevert, maakt een contextanalyse best deel uit van de ondersteuning door een artistiek bemiddelaar.

Het motto van de Pilotprojecten Kunst in Opdracht, 'Meer dan object', heeft een nauwelijks te overschatten invloed gehad op zowat alle aspecten van het traject: de keuze van de opdrachtsituaties, de houding van de opdrachtgevers, het integreren van visievorming in het traject, de artistieke selectie en uiteindelijk de voorstellen van de kunstenaars. Het heeft ook de weg gebaad voor het erkennen van de complexiteit van de publieke ruimte. De focus is meer komen te liggen op het opzetten van een *mini-community* rond elk project en de vraag naar wat kunst kan betekenen voor een context.

De vijf pilotprojecten hebben stuk voor stuk aangetoond hoe rijk en gevarieerd de hedendaagse kunstpraktijk is en wat ze vermogen om betekenis te geven aan de publieke ruimte op een niet-objectmatige manier. Wel is het belangrijk om na te denken over hoe de veelheid en het potentieel aan praktijken vanuit het beleid kunnen worden ontsloten en hoe kunstwerken blijvend geactiveerd kunnen worden.

Nood aan een tweede generatie pilotprojecten

De Pilotprojecten Kunst in Opdracht zijn een waardevolle houvast gebleken voor de kunstcel, in haar transitie van projectbureau bij het Team Vlaams Bouwmeester naar platform Kunst in Opdracht bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media. Het traject, met zijn leer- en reflectiemomenten, heeft naar boven gebracht dat ruimte voor experiment belangrijk is. Het evaluatietraject rond het percentagedecreet heeft niet geleid tot de uitbreiding van het toepassingsgebied naar de publieke ruimte. Nieuw praktijkonderzoek in aanloop naar een nieuw beleidsinstrument blijkt nodig. De definitie zelf van de publieke ruimte is

aan herziening toe. En wat zijn dan interessante aanleidingen voor kunst in de publieke ruimte? Spelen kunstenaars hier vanuit hun artistieke praktijk rechtstreeks op in? Hoeveel kwesties en thema's kan je tegelijk opnemen in een reeks pilotprojecten? Ook de diversiteit aan opdrachtgevers en de verschuivende rol van het opdrachtgeverschap vormen een interessante focus. We moeten ook opdrachtgevers aanspreken die nooit gedacht hadden aan de mogelijkheid van kunst in de publieke ruimte. Bij dit alles is het van belang om bij de start een procedure en verloop vast te leggen met een duidelijke omschrijving van de rol van een stuurgroep. Wellicht moet ook de methodiek van de Pilotprojecten, zoals die in de schoot van het Team Vlaams Bouwmeester werd ontwikkeld voor ruimtelijke opdrachten, bijgeschaafd worden als het over praktijkonderzoek voor kunst gaat.

Katrien Laenen was van 1999 tot 2015 coördinator van de kunstcel bij het Team Vlaams bouwmeester en sinds 2016 coördinator van het platform Kunst in Opdracht bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media.